
КРУГЛИЙ СТІЛ КАНТІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА «Чи можлива історія філософії на засадах трансценденталізму? Пам'яті Рьода»

22 вересня 2014 року Кантівське товариство в Україні провело філософський семінар, присвячений пам'яті Вольфганга Рьода (1926–2014).

На початку семінару із вступною промовою виступив професор Анатолій Миколайович Лой. Він нагадав присутнім про те, що Вольфганг Рьод був членом Кантівського товариства в Україні з 1999 року. Перша доповідь професора Рьода в Києві була присвячена кантіанським інтерпретаціям у філософії Макса Шелера (1999). По тому Рьод ще неодноразово брав участь у дискусіях Товариства. Наприкінці професор Лой закликав присутніх шанувати Вольфганга Рьода «хвилиною мовчання».

Віталій Терлецький

Вольфганг Рьод як історик філософії

Хоча творчість Вольфганга Рьода не обмежена суто історико-філософськими працями, а виявляється й у чималому спектрі різнобічних публікацій, — починаючи від класичних систематичних філософських творів, окремих спеціальних монографій і закінчуючи рецензіями на новітні видання й іншими цікавими та водночас змістовними публікаціями¹, — мабуть, не буде перебільшенням стверджу-

© В. ТЕРЛЕЦЬКИЙ,
М. МІНАКОВ,
О. ХОМА,
В. КЕБУЛАДЗЕ,
2015

¹ Див. напр.: *Röd W.* Heureka! Philosophische Streifzüge im Licht von Anekdoten. — München: Beck, 2013. — 260 S.

вати, що кістяком цієї діяльності були впродовж десятиліть дослідження на ниві історії філософії.

У рамках німецької традиції цієї філософської дисципліни були написані перші наукові розвідки В. Рьода, захищені докторська і габілітаційна роботи, присвячені метафізиці Рене Декарта і новочасовій філософсько-правовій проблематиці. Таким був початок його наукової діяльності. Власне, *post mortem* можна сказати, що такий самий характер був властивий і останнім творам. Останній з опублікованих томів «Історії філософії» (т. XI, у співавторстві)² побачив світ ледь не за місяць до того, коли його автор і незмінний редактор цього амбітного проекту видавництва «Беск» відійшов у світ інший.

Завдяки своєму двотомовику «Шлях філософії від витоків до XX століття», що вперше з'явився 1994 року, австрійський філософ В. Рьод став досить відомим автором і для широкого загалу читачів. Написаний чудовою, зрозумілою і приступною мовою, але водночас і досить компетентно та змістовно, «Шлях філософії» по-своєму розв'язує давню справжню філософську проблему, якою мірою можна популярно викласти складні для розуміння філософські думки та проблеми. Певно, непересічним явищем в Україні стала поява перекладу другого тому «Шляху філософії» (2009–2010), присвяченого розвитку філософії від Нового часу і до сучасності³. Варто наголосити, що для українського перекладу В. Рьод спеціально дописав іще окремих додаткових підрозділ «Філософські течії в другій половині XX століття», де стисло виклав головні ідеї герменевтики, екзистенційної філософії, аналітичної традиції філософування, неомарксизму, структуралізму і навіть деконструктивізму. Примітно, що в оригінальному німецькому перевиданні (2009) немає такого додатка. Відзначу також, що це видання має певний попит у вітчизняній читацької аудиторії.

Утім, *opus magnum* професора Рьода — це згаданий вище чотирнадцяти-томий проект, що має традиційно скромний заголовок «Історія філософії». Перший том, опублікований ще у 1976-му (3 перероблене видання 2009), був написаний самим Рьодом і тематично охоплював період античної філософії від Талеса до Демокрита. Останній з опублікованих в середині літа 2014 року томів (у співавторстві з Базиле) — це згаданий 11-й том, присвячений прагматизму й традиції аналітичної філософії від Фреге до Квайна. Упродовж майже чотирьох десятиліть Рьодові разом з іншими знаними колегами вдалося зобразити історію світової філософської думки на такому

² Basile P. / Röd W. Geschichte der Philosophie. Die Philosophie des ausgehenden 19. und des 20. Jahrhunderts I. Pragmatismus und Analytische Philosophie. — München: Beck, 2014. — Bd. 11. — 365 S.

³ Рьод В. Шлях філософії: з XVII по XIX століття / Пер. з нім. В. Терлецького, О. Ведрова. — Київ: Дух і літера, 2009. — 388 с.; Рьод В. Шлях філософії: XIX–XX століття / Пер. з нім. М. Култаєвої, В. Кебуладзе, В. Терлецького. — Київ: Дух і літера, 2010. — 368 с.

фаховому рівні, що це видання — попри його незавершеність (присвячені добі Відродження і найновітнішій філософії томи перебувають у процесі підготовки) — може бути названим у прямому сенсі *під-ручником*, позаяк воно вже посіло своє чітке місце поряд із такими солідними аналогами, як, наприклад, багатотомова історія філософії Ф.Ч. Коплстона або «Начерк історії філософії» Ф. Юбервега. Що робить авторитетним цей багатотомовий підручник? Певна річ, передусім високий рівень фаховості його авторів: А. Грезер (Берн) писав про класичну грецьку філософію, М. Готсенфельдер († 9.VIII.2011, Грац) — про стоїцизм, епікуреїзм і скептицизм, Т. Кобуш (Бонн) — про схоластичну філософію, сам В. Рьод — про добу Нового часу, а також про Кантову філософію та рецепцію критицизму. Воднораз усі тексти переконливо засвідчують дуже високий стандарт викладу матеріалу: робота з оригінальними текстами джерел, широке використання критичної літератури багатьма європейськими мовами, чітка авторська позиція у самому викладі і при цьому дотримання максими аналітичності при поданні матеріалу. Зрозуміло, що багато чого залишається суто індивідуальним в кожному томі відповідного автора, проте вказані особливості, здається, характеризують своєрідність редактованої В. Рьодом «Історії філософії» загалом.

Свою методологічну позицію В. Рьод досить лапідарно сформулював у передмові до другого видання першого тому. Автор воліє подати «критичну історію філософії», тобто таку, яка «не лише реферує передані традицією погляди, а й запитує про їхнє підґрунтя і, з одного боку, перевіряє ці останні щодо їхньої коректності, а з іншого — прагне експлікувати їх часто мовчазні передумови, причому мірою можливості враховується стан історико-філософського дослідження»⁴. Далі мовиться про «реконструктивний метод», причому наголошується момент «засвоєння переданих тез і теорій у світлі сучасних переконань і мірою можливості із застосуванням сучасної термінології». Поряд із такою систематичною інтенцією історико-філософського дослідження акцент зроблено і на «генезі» відповідних вчень і концепцій, що дає змогу увиразнити «континуальність ліній розвитку думки». Добре усвідомлюючи той факт, що історія філософії — це завжди тлумачення певної тези чи якогось принципу мислителя минулого, В. Рьод особливо відзначає критичну настанову свого підходу. Така настанова, по-перше, означає антидогматичність, тобто відмову від претензії на остаточність в інтерпретаціях і, по-друге, допускає можливість перегляду запропонованого дослідником тлумачення. Тлумачення має посутньо гіпотетичний характер, хоча в ньому завжди відображена позиція його автора.

Як справжній історик філософії В. Рьод підкреслює неодмінність для історико-філософського дослідження врахування усього того, що можна

⁴ Röd W. Geschichte der Philosophie. Die Philosophie der Antike 1: Von Thales bis Demokrit. 3. Aufl. — München: Beck, 2009. — Bd. 1. — S.7 sq.

назвати позафілософським контекстом думки. Мається на увазі широкий і різноплановий, часто-густо переплетений спектр чинників із царини культури, суспільства, економіки, політики й науки. Особливе ж значення для філософії, за Рьодом, належить конкретним наукам і математиці. Хоча така теза добре відома історикам філософії, однак при її втіленні (якщо тільки справа доходить до цього) виникає чимало труднощів. Як видається, у цьому пункті нам є чого навчитися в авторів «Історії філософії».

Утім, було б помилково вважати, ніби професор Рьод був яскравим утіленням класичного німецького історика філософії на кшталт Куно Фішера, котрий тільки те й робив, що писав свої кількостотсторінкові історико-філософські фоліанти. Поряд із цими солідними творами з-під пера В. Рьода вийшло чимало блискучих розвідок і статей, які так чи так засвідчують історико-філософський інтерес їхнього автора. З-поміж них значна частина зосереджена на якійсь конкретній темі, що досліджується автором на широкому текстуальному матеріалі певного філософа. Так написана, наприклад, стаття «Проблема нескінченного в Канта», причому тут ідеться не просто про «реферування», як зазначалося, поглядів німецького мислителя на питання нескінченного, а робиться спроба критичної оцінки критицизму в контексті розвитку ідеї нескінченного у раннього Канта, в першій «Критиці» і в рефлексіях з метафізики⁵. Схожа критична настанова вирізняє і розвідку професора Рьода «Кантове припущення каузальності зі свободи й ідея трансцендентальної етики». Адже один із принципових висновків тут звучить так, що Кантова етика є не «частиною трансцендентальної філософії, а філософією трансценденції»⁶. Як продемонстровано за допомоги концепту «каузальності зі свободи», Кантові не вдалося послідовно перенести трансцендентальний спосіб розгляду із теорії досвіду на етику. Звісно, така авторська позиція вартує того, щоб її піддати прискіпливому дослідницькому аналізу, особливо у світлі кантознавчих публікацій останніх років.

На жаль, немає змоги бодай побіжно схарактеризувати праці малого жанру, безперечним майстром якого був В. Рьод. Проте є сенс коротко вказати на одну непоказну розвідку — «Традиція й інновація з погляду філософії», що була оприлюднена у збірці «Камерна музика Йогана Брамса»⁷. Тут автор на досить пристойному історико-філософському і культурному матеріалі розглядає відому проблему співвідношення між усталеним, традиційним і новим, революційним. Теза про континуальність (Гегель, Гадамер) і положення про дисконтинуальність (Т. Кун, М. Фуко) в розвитку науки,

⁵ Röd W. Das Problem des Unendlichen bei Kant // Deutsche Zeitschrift für Philosophie. — 1990. — 38 Jg. — Н. 6. — S. 497–505.

⁶ Röd W. Kants Annahme einer Kausalität aus Freiheit und die Idee einer transzendentalen Ethik // Dialectica. — 1981. — Vol. 35. — №1–2. — S. 240.

⁷ Röd W. Tradition und Innovation in der Sicht der Philosophie // Die Kammermusik von Johannes Brahms: Tradition und Innovation: Bericht über die Tagung Wien 1997. Hrsg. von G. Gruber — Wien: Laaber, 2001. — S. 63–80.

культури й філософії проаналізовані та критично експліковані з огляду на авторську, власне, систематичну позицію філософа В. Рьода: інноваційне в горизонті традиційного, традиція обмежує, але не детермінує сферу можливостей, в рамцях яких і здійснюється вибір чи відкриття чогось нового. Але показовим тут є не стільки кантіанська позиція, а вміння історика філософії поглянути на одну з вагомих проблем культури і при цьому запропонувати якесь раціонально обґрунтоване пояснення.

На завершення ще один присутній момент. В. Рьод слушно вказує на те, що завдання писати історію філософії постає якраз «філософським завданням». Адже на відміну від історика мистецтва, який не обов'язково сам має бути митцем, історика конкретної науки, який сам може і не бути вченим, історик філософії сам мусить бути філософом. Як видається, більшість сучасних фахівців з історії філософії призабули цю давню істину. Нехай ці слова нашого колеги, який сам гармонійно втілював взаємозв'язок систематичного духу філософії й запалу історико-філософського дослідження, слугують нам нагадуванням тієї істини.

Михайло Мінаков

Засади метатеорії досвіду: між історичним і трансцендентальним прагматизмом

У намаганні зрозуміти себе, якимось визначити диво незумовленої думки філософія зустрічається з питанням про власний досвід. Це питання про досвід є невіддільною проблемою будь-якої самосвідомої філософії й первинно виглядає як питання про себе *як щось*, тобто про свою даність та спосіб цієї даності. В цьому напрямі філософію цікавлять два питання:

- 1) які передумови дають можливість мати досвід про досвід,
- 2) якими є завдання та межі значущості теорії досвіду як складової філософських досліджень.

Тобто у філософії ми маємо водночас теорію і метатеорію досвіду.

З огляду на зазначене теорію та метатеорію досвіду слід розглядати в рамках всієї будівлі філософії, а не в окремих її зв'язках із конкретними науками. Такий підхід вимагає, передусім, від філософії докласти зусиль, аби не обмежуватись теорією досвіду і визначитись із метатеоретичними потребами мислення, тобто розглянути умови можливості концептуалізації та аналізу досвіду. А отже, слід визначити позиції такої метатеорії та опис її зв'язків з іншими розділами філософії: з теорією пізнання, з філософією науки, з філософією свідомості та з естетикою.

Вольфганг Рьод, видатний австрійський філософ та історик філософії, був одним із тих сучасних філософів, хто докладно вивчав питання про відмінність теорії і метатеорії досвіду. Філософська теорія досвіду має зробити зрозумілим у загальнозначущих висловах предметний досвід. Коли ж перед нами кілька теорій досвіду, які було сформульовано в межах різних філо-

софських концепцій, ситуація потребує або приставати до однієї з них, або, у разі незгоди з усіма попередниками, створити нову теорію, або ж удатися до методологічної редукції й побудувати *метатеорію* досвіду, тобто таку позицію, в межах якої можна було б напрацювати певні критерії, за якими можна оцінити значущість та послідовність тої чи іншої теорії і спробувати підійти до досвіду свідомості впритул, враховуючи успіхи та невдачі попередніх теоретичних спроб.

У своїй фундаментальній праці, яку присвячено філософській рефлексії над досвідом, Вольфганг Рьод запропонував називати метатеорію досвіду «трансцендентальною філософією»⁸. На думку Рьода, у трансцендентальній філософії Канта було вперше артикульовано думку про те, що теоретична філософія, зрештою, тотожна з теорією досвіду. «Трансцендентальна філософія... за тему має теорії досвіду, з приводу яких вона рефлексує, які вона експлікує, прояснює природу їхніх понять, обговорює їхні межі та спосіб їхньої значущості»⁹.

Така позиція попервах викликала у мене неприйняття, оскільки термін «трансцендентальна філософія» з часів Канта вже досить часто застосовували до, часом, протилежних систем, а то й несистемних філософських позицій. Однак, якщо повернутися до власного значення цього терміна (а саме: трансцендентальна філософія — це філософія, що досліджує умови можливості та значущості знання), то така інтерпретація стає цілком виправданою, хоча й викликає подив своїм несподіваним зв'язком із історією філософії.

Якщо подивитися на питання про те, чи не зумовлена метатеорія досвіду в її трансцендентально-філософському тлумаченні історією, то слід відповісти: так, зумовлена. Однак ця зумовленість є частковою, і філософ має брати її до уваги як проблему, про яку слід постійно пам'ятати. Водночас є над-історичний прагматичний вимір смислу поняття досвіду, з яким, власне, і слід мати справу.

Яким же чином ми маємо оформити метатеорію досвіду, щоби працювати з досвідом як філософським поняттям, артикуляція смислу якого зазнає значних змін у кожній окремій філософській позиції? Єдиною прийнятною відповіддю є таке: слід працювати з проблемами, які постають в наявних та можливих філософських теоріях досвіду.

Приблизно в такий спосіб В. Рьод приходив до важливості історії філософії з огляду на її можливість створити метатеорію досвіду. Йому йдеться про те, що будь-яке позитивне визначення досвіду у філософії поміщає її на рівень теорії досвіду. Рівень «мета» теоретична філософія утримує тільки тоді, коли вона працює з проблемами, що вириваються з порівняння та аналізу

⁸ Röd W. Erfahrung und Reflexion. Theorien der Erfahrung in transzendental-philosophischer Sicht. — München: C.H. Beck, 1991. — S. 24.

⁹ Ibid.

теорій досвіду. Рьод говорить, що трансцендентальна філософія «має завдання рефлексувати над тими припущеннями, через які визначено предметний досвід як можливий, а також визначено характер значущості таких припущень»¹⁰. У такий спосіб метатеорія досвіду не підтримує якусь певну теорію досвіду як істинну, а розглядає теорію досвіду як проблему, через що Рьод і називає свій підхід «проблематизмом»¹¹.

Метатеорія досвіду можлива лише за умови відмови від дефінітивного та позитивного обґрунтування якоїсь певної теоретико-досвідної позиції. Однак щойно ми визначаємо позицію проблемативізму як єдино можливу послідовну метатеорію досвіду, як одразу виникає питання про плідність цієї позиції. Адже небезпідставним буде побоювання, що відмова від позитивних висловлювань призведе до переривання чи завершення мислення.

Цю проблему відчув і Вольфганг Рьод, коли готував своє обґрунтування проблемативізму трансцендентальної метатеорії досвіду. Він визначив її як «евристичну невизначеність» проблемативістичної метатеорії пізнання. Вихід з цього він убачав у редукції висловів, що містять предикацію існування. Послідовна трансцендентальна філософія (в сенсі метатеорії досвіду), вважає професор Рьод, має утриматись від висловів про існування і Я, і речі, тобто забути і про суб'єкт, і про об'єкт як традиційні репери побудови теорій досвіду. Таку політику утримання від суджень існування Вольфганг Рьод веде аж до того моменту, коли опиняється перед усе тим же питанням: якщо не сперти досвід бодай на примару існуючого предмета, і евристичну, і науково-прагматичну складову досвіду буде остаточно втрачено. Тому він, зрештою, був змушений говорити про «залишок (Residuum) у досвіді»¹². «Залишок» у досвіді — це те саме «багатоманіття» чуттєвості Канта, а тому, фактично, Рьод — нехай і більш обережно — продовжує кантіанську теорію досвіду, тим самим позбавляючи метатеорію її методологічного значення. У Рьода метатеорія досвіду губить свою проблемативістичну чистоту в позитивних висловах про екзистенційні залишки.

У такий спосіб разом із Рьодом ми приходимо до трьох висновків. По-перше, метатеорію досвіду слід розглядати як трансцендентальну філософію, що бере до уваги висновки дискусії між історично-прагматичною і трансцендентально-прагматичною позиціями. По-друге, така метатеорія досвіду ґрунтується на історико-філософському аналізі попередніх систем з урахуванням досвіду топологічної дескрипції теоретичних дискурсів. Нарешті, запропонований підхід становить цікаву можливість розгляду проблематики досвіду у неепістемологічний та несцієнтичний досвід, що відкриває нові шляхи до розуміння генези філософії і пов'язаного з нею досвіду досвіду.

¹⁰ Ibid., S. 161.

¹¹ Ibid., S. 162.

¹² Ibid., S. 178.

Обговорення

Олег Хома:

Слід зазначити, що Рьод тривалий час вважався одним із провідних німецькомовних дослідників Декарта, принаймні у Франції. Про це свідчить авторський склад важливих тематичних збірок чи спеціалізованих журнальних випусків, в яких професор Рьод ніби репрезентував німецькомовне декартознавство. Промовистою в цьому сенсі є його стаття «Декарт і німецька університетська філософія XVIII ст.» в журналі «*Les Etudes Philosophiques*» (1985, № 2).

Вона важлива не лише дослідженням того, як сприймали картезіанство німецькі університетські філософи XVIII століття, але й запровадженням деяких плідних для історії філософії методологічних понять. Передовсім ідеться про розрізнення між «поверхневими» і «глибинними» історико-філософськими структурами. Рьод послуговується в цьому випадку метафорою «течії»: поверхневі течії не завжди плинуть у тому ж напрямі, що й глибинні, які тривалий час не виявляють себе, проте є визначальними. У цьому сенсі німецька університетська філософія від Ляйбніца до Канта зовні може сприйматися як безплідні дискусії професорів і диспути теологів. Але під цією поверхнею відбувався рух, що став доленосним для усєї нової європейської філософії. На думку Рьода, дискусії між послідовниками Вольфа (раціоналістами) і послідовниками Томазія (антираціоналістами), зрештою, створили основу для Кантової концепції антиномій чистої рації. До того ж, саме збереження проблематики *philosophia prima* (як класичної, так і новочасної, передовсім картезіанської) в університетському середовищі безпосередньо поєднало Канта з Декартовим раціоналізмом, без чого, на думку Рьода, трансцендентальна філософія взагалі не виникла б, адже Кант, за Рьодом, — прямий продовжувач саме метафізичної традиції, попри впливи Г'юма чи Русо.

Ключову постать Вольфа як транслятора трансформованого в Ляйбніцевому дусі картезіанства в німецьке університетське середовище слід неодмінно враховувати при вивченні філософії Канта, який існував не у безповітряному просторі й запозичив чимало наявних вже концепцій. Особливо слід зважити на роль Вольфа у розвитку поняття «свідомості», лише позначеного в Декарта й більш істотно опрацьованого в Ляйбніца. Вольфів аналіз «свідомості» багато в чому передує Кантовому розумінню активності суб'єкта.

На мій погляд, ми маємо приділити ретельну увагу Рьодові й іншим історикам філософії, які ретельно вивчали вчення докантових німецьких мислителів, оскільки нам явно бракує ретельного розуміння тих процесів, які пов'язують Канта з філософією XVII століття. В «колективному виображуваному» української «шкільної» філософії утворився істотний розрив між Кантом і попереднім періодом, натомість Кантова революція була во-

чевидь не спонтанною, а в багатьох аспектах вже підготовленою. Гадаю, що цікаві дослідження Сергія Секунданта з німецької філософської традиції раннього Нового часу не залишаться самотніми, а творчість Вольфганга Рьода стане додатковим стимулом для вітчизняних істориків філософії.

Вахтанг Кебуладзе:

Якщо розглядати історію філософії як метатеорію досвіду, то чи не призводить це до, так би мовити, епістемологізації самого досвіду? Адже в історії філософії ми віднаходимо осаді філософського осмислення досвіду, тобто осмислення досвіду в певній епістемологічній перспективі, а не сам досвід як такий.

Михайло Мінаков:

Справді, трансцендентальна філософія досвіду Рьода виглядає епістемологічною. Однак позиція Рьода долає епістемологічність радикальним постулатом про те, що теоретична філософія тотожна мета-теорії досвіду, тобто вченню про всі історичні способи осмислення досвіду у філософії. В такий спосіб епістемологічна позиція історизується.

Окрім того, у книзі «Досвід і рефлексія» Рьод робить важливе феноменологічне твердження: після досліджень усього масиву філософських вчень про досвід у досвіді як такому залишаються «непізнані залишки». Визначення цих залишків та привернення уваги до них украй важливі для поступу філософії.

Однак і в цьому проблематизуванні філософія показує себе як питомо «досвідна» дисципліна. Навіть там, де ми утримуємось від тверджень, чим є досвід, ми накидаємо проект нових можливих прозрінь у те, що є досвідом.

Віталій Терлецький — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Науково-дослідницького інституту українознавства Міністерства освіти і науки України.

Михайло Мінаков — доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та релігієзнавства Києво-Могилянської академії, президент Фонду якісної політики, голова Кантівського товариства в Україні.

Олег Хома — доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії Вінницького національного технічного університету, голова спілки дослідників модерної філософії, головний редактор історико-філософського журналу «Sententiae».

Вахтанг Кебуладзе — доктор філософських наук, доцент кафедри філософії філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.
